

AGATA BIELEŃ-RATAJCZYK*

LANDSCAPE PARK IN KLICKÓW COMPARING TO OTHER SILESIA GARDENS LAYOUTS OF EDUARD PETZOLD

PARK KRAJOBRAZOWY W KLICKOWIE NA TLE INNYCH ŚLĄSKICH ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH EDUARDA PETZOLDA

Abstract

Eduard Petzold was a German landscape architect and creator of dozens of landscaped gardens in Silesia. The Park in Klicków is today one of the few examples of his Silesian gardens which, after years of neglect, has regained its former shape. The eventful past of this park, ending happily in its recent restoration, prompts considerations on the history of other Silesian creations by Petzold. The field research confirmed that currently most of these are significantly neglected. Furthermore, in many of them the former composition has blurred and the historic plant substance is severely damaged. Their condition poses questions about perspectives for preventing further destruction of these valuable layouts.

Keywords: Klicków, landscape park, Eduard Petzold, restoration

Streszczenie

Eduard Petzold był niemieckim architektem krajobrazu, autorem kilkadziesiątu ogrodów krajobrazowych na Śląsku. Park w Klickowie jest dziś jednym z niewielu przykładów śląskich ogrodów jego autorstwa, które po latach zaniedbania odzyskały swój dawny kształt. Burzliwe dzieje tego parku, zakończone szczęśliwie jego niedawną rewaloryzacją, prowokują do rozważań na temat losu innych śląskich realizacji Petzolda. Przeprowadzone badania terenowe potwierdziły, że większość z nich jest obecnie w stanie poważnego zaniedbania. W wielu dawny układ kompozycyjny uległ zatarci, a zabytkowa substancja roślinna jest poważnie naruszona. Ich stan rodzi pytania o perspektywy powstrzymania dalszego niszczenia tych cennych obiektów.

Słowa kluczowe: Klicków, park krajobrazowy, Eduard Petzold, rewaloryzacja

* PhD student Agata Bieleń-Ratajczyk, Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology.

1. INTRODUCTION

Kliczków (German Klitschdorf) is located in Lower Silesia, in the district of Bolesławiec and on the right bank of the Kwisia River. This village happens to be placed in the Bory Dolnośląskie, Poland's largest forest complex, with an area of about 165 thousand hectares.

The history of the property dates back to the 13th century. Until the end of the fourteenth century it was under the rule of the Piast dynasty, who built a border castle. In the following centuries, the estate was owned by the Seidlitz, Rechenberg, Schellendorf, Frankenberg, and Promnitz families, and also by the Earls zu Solms-Baruth¹. The residence was constantly changing its character along with subsequent owners. Its last reconstruction, in an eclectic style, took place in the years 1881-1883². In 1880-1883 the accompanying garden was also transformed to create a large landscape park³.

The architect of this transformation was Eduard Petzold⁴, a German garden designer who also participated in the creation of 48 different landscape parks in the former Silesia⁵. Till today, 40 of those (35 in Lower Silesia, 3 in Lubuskie Province and 2 in Opole Province) have survived. The park in Kliczków (Ill. 1) is one of the most famous and best preserved of Petzold's creations in Silesia. Thanks to the recent restoration, it occupies a unique place among the designer's Silesian garden layouts as an example of activity aimed at protecting the legacy of this outstanding artist.

2. AIM OF THE RESEARCH

The aim of the research was to trace the history of the park in Kliczków and define the scope and nature of the restoration carried out. Subsequently, the objective was to determine what remained of Petzold's Silesian implementations and what their condition is⁶.

¹ The history of the Kliczków estate is described in: P. Napierata, *Zamek Kliczków: historia i współczesność*, Integer, Wrocław 2004; M. Olczak, *Kliczków: zamek, kościół, posiadłość*, Oppidum, Warsaw 2002; B. Sobota, *Zamek Kliczków: przewodnik*, Integer, Wrocław 2006.

² The architects of this reconstruction were from Berlin: Kayser and Großheim. F(ritsch), *Der Umbau des Schlosses Klitschdorf in Schlesien*, Deutsche Bauzeitung, Jg. 18, H. 1, Kommissions-Verlag von Ernst Toeche, Berlin 1884, 1-2; H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3: *Der Reg.-Bezirk Liegnitz*, Verlag von Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau 1891, 568-569.

³ E. Petzold, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Poeschel & Trepte, Leipzig 1890, 203, 205, 208.

⁴ Carl Eduard Petzold (1815-1891) – German designer of gardens and a theorist of garden art, Prince Hermann von Pückler-Muskau's student. The creator of almost 200 landscape parks in today's Europe (e.g. Weimar, Greiz) and Poland (e.g. Przemyśl, Krasiczyn). Associated mostly with his activities in the Mużakowski Park (Muskauer Park).

⁵ This is about the part of Silesia belonging to Poland since 1945. Determining the number of gardens relating to the Petzold's activities in the area – we can present it all thanks to the designer's preserved projects and publications, especially his memoirs published in 1890, E. Petzold, *Erinnerungen...*

⁶ The basis of this study are the studies carried out in the context of the dissertation on the works of E. Petzold in Silesia, the promoter of which is PhD. Eng. Arch. Marzanna Jagiełło.

3. RESEARCH STATUS

The work of Eduard Petzold in Silesia has not yet been studied in detail. Its general characteristics were presented in the publication of W. Irrgang *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*⁷. The first work to contain a list of the Silesian designer's creations is M. Rohde's book⁸. The issue of Petzold's activity in Silesia was also briefly discussed in an earlier paper by the author of this article on the designer's life and work⁹.

An important group of studies on the subject are conservation studies, mainly records of individual parks. Most of these were conducted in the 1970s and 80s, and therefore do not include the current state of the facilities, as well as source materials available today. A common drawback of these studies is either erroneous attribution of parks or no attribution at all. They do not contain detailed descriptions of the work carried out by the designer in the different gardens.

The best known of Petzold's parks in Silesia are the gardens in Kliczków and Henryków. The knowledge about them comes not only from conservation studies¹⁰, but also from numerous monographs¹¹. Most of Petzold's remaining Silesian garden layouts have not yet reached monograph studies.

4. RESEARCH DESCRIPTION

48 facilities were included in the research (44 residential gardens and 4 city parks). For this study, 6 gardens were excluded from this group, including layouts executed by Petzold to Rehder's¹² designs (Siedlisko, Maciejowiec), as well as those where he acted only in a counselling capacity (Bukowiec, Bożków, Szczytniki on the Kaczawa, Chojnów).

The basis of the research was the analysis of extant source materials relating to the designer's Silesian creations, and also to the park in Kliczków. Among the materials studied, a particularly valuable source happened to be Petzold's designs¹³, and his

⁷ W. Irrgang, *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund 1978, 163-167, 219-227.

⁸ M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891*, Verlag der Kunst Dresden, Dresden 1998.

⁹ A. Bieleń-Ratajczyk, *Eduard Petzold – twórca malowniczych założenia ogrodowych*, *Architectus*, 2(34), 2013, 45-58.

¹⁰ E.g. K. Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne zespołu dworskiego w Kliczkowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1978; H. Wrabec, E. Jurkowska, H. Ciesielski, *Park Kliczków, gmina Osiecznica*, manuscript PKZ, Wrocław 1980; H. Ciesielski, H. Wrabec, *Ewidencja założenia ogrodowo-parkowego w Henrykowie*, manuscript Wojewódzki Konserwator Zabytków w Wałbrzychu, Wrocław 1994; H. Dziurła, *Studium historyczno-architektoniczne zespołu pocysterskiego w Henrykowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1965; K. Eysymontt, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodów w Henrykowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1970.

¹¹ E.g. P. Napierata, *Zamek Kliczków...*; M. Olczak, *Kliczków...*; B. Sobota, *Zamek Kliczków...*; H. Grüger, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster*, Böhlau Verlag, Köln 1978; T. Konietzny, *Kloster Heinrichau*, Münsterberger Zeitung, Münsterberg 1927; B. Stephan, *Kloster Heinrichau und seine Kunstschatze*, Flemmings Verlag, Breslau 1935.

¹² Jacob Friedrich Rehder (1790-1852) – gardener and garden designer, Petzold's teacher.

¹³ These projects are kept in Landesamt für Denkmalpflege Sachsen in Dresden, under signature 7614.

theoretical work¹⁴, as well as his memoirs¹⁵. The source analysis was accompanied by a review of previous scientific studies and publications in Polish and German.

Field research was also carried out, including an analysis of the condition of the parks and an overall inventory. The comparison of the conclusions of all the studies gave a picture of the extent and the nature of the designer's activities in Silesia. It also enabled a determination of the conservation status of individual gardens.

5. RESULTS

As mentioned before, the present shape of the park in Kliczków is the result of its transformation in the 1880s. During the research, on the basis of analysis of the preserved design¹⁶ and other available materials, it was found that the fundamental credit attributable to Petzold was a significant expansion of the park, together with its spatial and scenic relations with the surrounding landscape. The Kwisza and the area on its right bank, previously used for farming, were included in the layout, as well as glades to the east of the palace. This area was connected to the surrounding forests by paths. In the south-western part of the park, Petzold conducted extensive felling of trees and bushes to reveal a view of the river, creating a vast glade. A palace terrace also comes from this time – this is the main viewpoint from which you can admire the most important parts of the park and the surrounding landscape¹⁷.

During World War II, the palace and park was not damaged, but just after most of it was devastated. Successive owners carried out no major work in the park, which contributed to its slow destruction. Only in 2000-2001 was the castle renovated and adapted to conference and leisure facilities. Soon after, the restoration of the garden was carried out based on a project by Anna Ornatek¹⁸.

As already mentioned, the park designed by Petzold in Kliczków occupied a vast area, related scenically and communicatively with the surrounding landscape. This suggests the main difficulty that emerged in the restoration work. Since World War II, the boundaries of this area have changed significantly. In the 1980s, the area occupied nearly 20 hectares, but currently only around 12 hectares. Beyond the boundaries of the park were the most valuable natural features in its former composition, the Kwisza River and the glades to the east of the palace. Today the park in Kliczków is only part of its old layout.

To meet contemporary demands, a playground and car park were established within the garden. These were located in the south-western part of the park, which was formerly occupied by a glade with an attractive view over the river. During restoration, an attempt was made to recreate, on the basis of the Petzold's preserved design, the original spatial layout; however, due to a significant reduction in the area it was not possible to restore all communication and scenic relationships. Therefore,

¹⁴ E.g. E. Petzold, *Die Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, H. Haessel, Leipzig 1888.

¹⁵ E. Petzold, *Erinnerungen...*

¹⁶ This project is kept in Landesamt für Denkmalpflege Sachsen in Dresden, under signature 7614/19.

¹⁷ E. Petzold, *Die Landschaftsgärtnerei...*, 130-132.

¹⁸ P. Napierata, *Zamek Kliczków...*, 32.

the restoration works were limited to laying out paths delimiting individual glades. The restoration also covered the park pond and supplementation of planting. Some scenic relations within the garden were recreated, too. A well-preserved forest stand was enriched with genres popular in the nineteenth century: London plane (*Platanus x hispanica*), London ginkgo (*Ginkgo biloba*) and American tulip tree (*Liriodendron tulipifera*)¹⁹. Unfortunately, the current form of planting to some degree interrupts the old links with the scenic surroundings and makes it difficult to enjoy the view from the palace terrace (III. 2).

Field research conducted by the author confirmed that the composition of the restored part of the garden is largely consistent with Petzold's project. The concessions that had to be made with reference to reduction in the area of the park and the need to adapt it to modern requirements made it impossible to reconstruct the impression of breadth and depth in the garden, so important for Petzold. As a result, it has lost part of its original character. The restoration conducted is therefore a compromise between the designer's original intention and contemporary circumstances.

The park in Kliczków is one of the few well-maintained Petzold Silesian gardens. Also added should be the parks in: Henryków, Targoszyn, Udanin, Brunów, Legnica, Bolestawiec and Sława. In all of these there are clear remains of the old planning system. Also a large proportion of the old planting has been saved. These are subjected to regular treatments.

A different fate overtook Petzold's other Silesian gardens. Field studies have shown that 8 of them no longer exist. Five remain in private hands; and the rest are mostly owned by municipalities. Particularly worrying is the state of the latter. Although almost all have been entered in the register of historical monuments, no conservation work is being carried out in any of them. A big hindrance here is in some cases the lack of preserved residences (including Bartoszówek, Jerzmanki, Pogwizdów, Kwietniki, Goczałków, Brzezinka Średzka, and Małomice). In all the parks a significant blurring of the original layout may be observed, mainly due to uncontrolled growth of vegetation. A common problem is the lack of concern for the water system, resulting in a number of floods (including in Bartoszówek, Proboszczów, Pogwizdów, Goczałków and Brzezinka Średzka). Another problem is the improper use of these sites. Very often, there is illegal logging and storage of waste.

6. CONCLUSIONS

As shown in the study, most of the Silesian parks by one of the most prolific garden designers, Eduard Petzold, are currently in poor condition. This situation is worsened by the fact that they are mainly located in rural areas away from popular tourist routes, and thus outside the scope not only of tourists, but also of the authorities. In many of the described facilities the palatial building has not been preserved, which significantly affects their value and attractiveness. In the face of such a situation, Petzold's Silesian research work may be the key. The appearance of the designer's legacy may be the first step on the road to protecting it. Perhaps there is a slight chance for the restoration of all the gardens; however, it is certainly possible to neaten them and to protect the remains of Petzold's original compositions.

¹⁹ *Ibidem*, 84.

III. 1. Kliczków, view of the castle from the side of the park (photo by A. Bieliń-Ratajczyk 2013)

II. 1. Kliczków, widok zamku od strony parku (fot. A. Bieliń-Ratajczyk 2013)

III. 2. Kliczków, view from the palace terrace (photo by A. Bieliń-Ratajczyk 2013)

II. 2. Kliczków, widok z tarasu zamkowego (fot. A. Bieliń-Ratajczyk 2013)

REFERENCES

- BIELEŃ-RATAJCZYK A., *Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń krajobrazowych*, Architectus, 2(34), 2013, 45-58.
- CIESIELSKI H., WRABEC H., *Ewidencja założenia ogrodowo-parkowego w Henrykowie*, manuscript Wojewódzki Konserwator Zabytków w Wałbrzychu, Wrocław 1994.
- DZIURLA H., WRABEC H., *Studium historyczno-architektoniczne zespołu pocysterskiego w Henrykowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1965.
- EYSYMONIT K., *Studium historyczno-stylistyczne ogrodów w Henrykowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1970.
- EYSYMONIT K., *Studium historyczno-architektoniczne zespołu dworskiego w Kliczkowie*, manuscript PKZ, Wrocław 1978.
- F(RITSCH), *Der Umbau des Schlosses Klitschdorf in Schlesien*, Deutsche Bauzeitung, Jg. 18, H. 1, Kommissions-Verlag von Ernst Toeche, Berlin 1884, 1-2.
- GRÜGER H., *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster*, Böhlau Verlag, Köln 1978.
- IRRGANG W., *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund 1978.
- KONIEZNY T., *Kloster Heinrichau*, Münsterberger Zeitung, Münsterberg 1927.
- LUTSCH H., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3: Der Reg.-Bezirk Liegnitz, Verlag von Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau 1891.
- NAPIERAŁA P., *Zamek Kliczków: historia i współczesność*, Integer, Wrocław 2004.
- OLCZAK M., *Kliczków: zamek, kościół, posiadłość*, Oppidum, Warszawa 2002.
- PETZOLD E., *Die Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, H. Haessel, Leipzig 1888.
- PETZOLD E., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Poeschel & Trepte, Leipzig 1890.
- ROHDE M., *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815–1891*, Verlag der Kunst Dresden, Dresden 1998.
- SOBOTA B., *Zamek Kliczków: przewodnik*, Integer, Wrocław 2006.
- STEPHAN B., *Kloster Heinrichau und seine Kunstschatze*, Flemmings Verlag, Breslau 1935.
- WRABEC H., JURKOWSKA E., CIESIELSKI H., *Park Kliczków, gmina Osiecznica*, manuscript PKZ, Wrocław 1980.

1. WSTĘP

Kliczków (niem. Klitschdorf) położony jest w województwie dolnośląskim, w powiecie bolesławieckim, na prawym brzegu Kwisy. Wieś ta znajduje się na obszarze Borów Dolnośląskich, największego w Polsce kompleksu leśnego o powierzchni około 165 tysięcy ha.

Historia majątku sięga XIII wieku. Do końca XIV wieku pozostawał on pod rządami Piastów, którzy zbudowali tu gród graniczny. W następnych wiekach posiadłość była własnością Seidlitzów, Rechenbergów, Schellendorfów, Frankenbergów, Promnitzów oraz hrabiostwa zu Solms-Baruth²⁰. Wraz z kolejnymi właścicielami rezydencja zmieniła swój charakter. Ostatnia jej przebudowa, w stylu eklektycznym, objęła lata

²⁰ Historię majątku w Kliczkowie opisują m.in.: P. Napierała, *Zamek Kliczków: historia i współczesność*, Integer, Wrocław 2004; M. Olczak, *Kliczków: zamek, kościół, posiadłość*, Oppidum, Warszawa 2002; B. Sobota, *Zamek Kliczków: przewodnik*, Integer, Wrocław 2006.

1881–1883²¹. W latach 1880-1883 przekształcono też towarzyszący jej ogród, tworząc rozległy park krajobrazowy²².

Autorem tego przekształcenia był Eduard Petzold²³, niemiecki projektant ogrodów, który uczestniczył również w tworzeniu 48 innych założeń krajobrazowych z terenu dawnego Śląska²⁴. Do dnia dzisiejszego zachowało się 40 z nich (35 w województwie dolnośląskim, 3 w lubuskim i 2 w opolskim). Park w Kliczkowie (Il. 1) jest jedną z najbardziej znanych i najlepiej zachowanych realizacji Petzolda na Śląsku. Dzięki niedawnej rewaloryzacji zajmuje on wyjątkowe miejsce wśród śląskich dzieł projektanta, stanowiąc przykład działań, mających na celu ochronę spuścizny tego wybitnego twórcy.

2. CEL BADAŃ

Celem badań było prześledzenie dziejów parku w Kliczkowie oraz określenie zakresu i charakteru przeprowadzonej w nim rewaloryzacji. W dalszej kolejności za cel przyjęto ustalenie, jakie były losy pozostałych śląskich realizacji Petzolda i jaki jest stan ich zachowania²⁵.

3. STAN BADAŃ

Działalność Eduarda Petzolda na Śląsku nie była dotąd przedmiotem szczegółowych badań. Jej ogólną charakterystykę przedstawił W. Irrgang w publikacji *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*²⁶. Pierwszą pracą, zawierającą listę śląskich realizacji projektanta, jest książka M. Rohdego²⁷. Zagadnienie działalności Petzolda na Śląsku zostało skrótowo omówione także we wcześniejszej publikacji autorki niniejszego artykułu, dotyczącej życia i twórczości projektanta²⁸.

Ważną grupę opracowań dotyczących tematu stanowią studia konserwatorskie, zwłaszcza ewidencje poszczególnych parków. Większość z nich powstała w latach

²¹ Autorami tej przebudowy byli berlińscy architekci Kayser i Großheim. F(ritsch), *Der Umbau des Schlosses Klichsdorf in Schlesien*, Deutsche Bauzeitung, Jg. 18, H. 1, Kommissions-Verlag von Ernst Toeche, Berlin 1884, 1-2; H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3: *Der Reg.-Bezirk Liegnitz*, Verlag von Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau 1891, 568-569.

²² E. Petzold, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Poeschel & Trepte, Leipzig 1890, 203, 205, 208.

²³ Carl Eduard Petzold (1815-1891) – niemiecki projektant ogrodów i teoretyk sztuki ogrodowej, uczeń księcia Hermanna von Pückler-Muskau. Twórca blisko 200 parków krajobrazowych na terenie dzisiejszej Europy (np. Weimar, Greiz), w tym również w Polsce (np. Przemyśl, Krasiczyn). Kojarzony jest przede wszystkim z działalnością w Parku Mużakowskim (Muskauer Park).

²⁴ Mowa tu o części Śląska należącej od 1945 r. do Polski. Ustalenie liczby założeń związanych z działalnością Petzolda na tym terenie umożliwiają zachowane projekty oraz publikacje projektanta, zwłaszcza wydane w 1890 r. wspomnienia. E. Petzold, *Erinnerungen...*

²⁵ Podstawę niniejszego opracowania stanowią badania przeprowadzone w ramach pracy doktorskiej dotyczącej twórczości E. Petzolda na Śląsku, której promotorem jest dr hab. inż. arch. Marzanna Jagiełto, prof. nadzw.

²⁶ W. Irrgang, *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund 1978, 163-167, 219-227.

²⁷ M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815–1891*, Verlag der Kunst Dresden, Dresden 1998.

²⁸ A. Bieleń-Ratajczyk, *Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń ogrodowych*, *Architectus*, 2(34), 2013, 45-58.

70. i 80. XX wieku, a więc nie uwzględnia aktualnego stanu opisywanych obiektów, jak również dostępnych współcześnie materiałów źródłowych. Często wadą tych opracowań jest błędna atrybucja założeń lub też jej brak. Nie zawierają one również szczegółowego opisu prac przeprowadzonych przez projektanta w poszczególnych ogrodach.

Najlepiej zbadanymi parkami Petzolda na Śląsku są obiekty w Kliczkowie i Henrykowie. Stan wiedzy na ich temat prezentują nie tylko opracowania konserwatorskie²⁹, ale też liczne monografie³⁰. Zdecydowana większość pozostałych śląskich założeń Petzolda nie doczekała się dotąd opracowania monograficznego.

4. OPIS BADAŃ

Badaniom poddano 48 obiektów (44 ogrody rezydencjonalne i 4 parki miejskie). Na potrzeby niniejszego opracowania z grupy tej wyłączono 6 ogrodów, wśród których znalazły się założenia zrealizowane przez Petzolda według projektu Rehdera³¹ (Siedlisko, Maciejowiec), jak również te, przy których tworzeniu służył on jedynie poradą (Bukowiec, Bożków, Szczytniki nad Kaczawą, Chojnow).

Podstawą badań była analiza zachowanych materiałów źródłowych, dotyczących śląskich realizacji projektanta, w tym parku w Kliczkowie. Wśród przebadanych materiałów szczególną wartość źródłową miały zachowane projekty Petzolda³², jego prace teoretyczne³³, jak również wspomnienia projektanta³⁴. Analizie źródeł towarzyszyły studia wcześniejszych polskich i niemieckich opracowań naukowych i publikacji dotyczących tego tematu.

Przeprowadzono także badania terenowe, obejmujące analizę stanu poszczególnych parków oraz ich ogólną inwentaryzację. Konfrontacja wniosków ze wszystkich badań dała obraz zakresu i charakteru działalności projektanta na Śląsku. Pozwoliła również na określenie stanu zachowania poszczególnych ogrodów.

5. WYNIKI BADAŃ

Jak już wspomniano, dzisiejszy kształt parku w Kliczkowie jest wynikiem jego przekształcenia w latach 80. XIX wieku. Podczas badań, na podstawie analizy zachowanego projektu³⁵ i innych dostępnych materiałów, stwierdzono, że podstawową

²⁹ M.in. K. Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne zespołu dworskiego w Kliczkowie*, mps PKZ, Wrocław 1978; H. Wrabec, E. Jurkowska, H. Ciesielski, *Park Kliczków, gmina Osiecznica*, mps PKZ, Wrocław 1980; H. Ciesielski, H. Wrabec, *Ewidencja założenia ogrodowo-parkowego w Henrykowie*, mps Wojewódzki Konserwator Zabytków w Wałbrzychu, Wrocław 1994; H. Dziurła, *Studium historyczno-architektoniczne zespołu pocysterskiego w Henrykowie*, mps PKZ, Wrocław 1965; K. Eysymontt, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodów w Henrykowie*, mps PKZ, Wrocław 1970.

³⁰ M.in. P. Napierała, *Zamek Kliczków...*; M. Olczak, *Kliczków...*; B. Sobota, *Zamek Kliczków...*; H. Grüger, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster*, Böhlau Verlag, Köln 1978; T. Konietzny, *Kloster Heinrichau, Münsterberger Zeitung, Münsterberg 1927*; B. Stephan, *Kloster Heinrichau und seine Kunstschatze*, Flemmings Verlag, Breslau 1935.

³¹ Jacob Friedrich Rehder (1790-1852) – ogrodnik i projektant ogrodów, nauczyciel Petzolda.

³² Projekty te są przechowywane w Landesamt für Denkmalpflege Sachsen w Dreźnie, pod sygnaturą 7614.

³³ M.in. E. Petzold, *Die Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, H. Haessel, Leipzig 1888.

³⁴ E. Petzold, *Erinnerungen...*

³⁵ Projekt przechowywany w Landesamt für Denkmalpflege Sachsen w Dreźnie, sygnatura 7614/19.

zastugą Petzolda było znaczne powiększenie terenu parku oraz przestrzenne i widokowe powiązanie go z otaczającym krajobrazem. W obręb założenia włączono Kwisę i obszar położony na jej prawym brzegu, wcześniej użytkowany gospodarczo, oraz polany na wschód od pałacu. Opisany teren połączono komunikacyjnie z okolicznymi lasami. W południowo-zachodniej części parku Petzold przeprowadził szeroko zakrojoną wycinkę drzew i krzewów w celu odświeżenia widoku na rzekę, tworząc przy tym obszerną polanę. Z tego czasu pochodzi też taras przypałacowy – główny punkt widokowy założenia, z którego można było podziwiać najważniejsze części parku oraz okoliczny krajobraz³⁶.

W czasie II wojny światowej zespół pałacowo-parkowy nie uległ zniszczeniu, ale tuż po jej zakończeniu znaczna jego część została zdewastowana. Kolejni właściciele nie przeprowadzali w parku żadnych ważniejszych prac konserwatorskich, co przyczyniało się do jego powolnego niszczenia. Dopiero w latach 2000–2001 zamek poddano konserwacji, adaptując go na centrum konferencyjno-wypoczynkowe. Niedługo potem przeprowadzono również rewaloryzację ogrodu na podstawie projektu Anny Ornatek³⁷.

Jak już nadmieniono, park zaprojektowany przez Petzolda w Kliczkowie zajmował rozległy teren, powiązany widokowo i komunikacyjnie z okolicznym krajobrazem. Z tego faktu wynika podstawowa trudność, jaka pojawiła się podczas prac rewaloryzacyjnych. Od czasu II wojny światowej granice obiektu uległy znaczącym zmianom. W latach 80. XX wieku jego powierzchnia zajmowała blisko 20 ha, obecnie zaś około 12 ha. Poza granicami parku znalazły się najcenniejsze elementy naturalne, składające się na jego dawną kompozycję, czyli Kwisa oraz polany na wschód od pałacu. Dzisiejszy park w Kliczkowie to jedynie fragment dawnego układu.

Wychodząc naprzeciw wymaganiom współczesnego użytkownika, w obrębie ogrodu utworzono parking oraz boisko. Znalazły się one w południowo-zachodniej części parku, którą dawniej zajmowała obszerna polana z atrakcyjnym widokiem na rzekę. Podczas działań rewaloryzacyjnych starano się odtworzyć, w oparciu o zachowany projekt Petzolda, dawny układ przestrzenny ogrodu, jednak z racji znacznego zmniejszenia jego powierzchni, nie można było odtworzyć wszystkich powiązań komunikacyjnych i widokowych. Prace rewaloryzacyjne ograniczono zatem do wytyczenia ścieżek parkowych, wydzielających poszczególne polany. Konserwacją objęto także staw parkowy oraz uzupełniono nasadzenia. Odtworzono też część powiązań widokowych w obrębie ogrodu. Dobrze zachowany stary drzewostan wzbogacono o popularne w XIX wieku gatunki: platan klonolistny (*Platanus x hispanica*), miłorząb japoński (*Ginkgobiloba*) i tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera*)³⁸. Niestety, obecna forma nasadzeń w pewnym stopniu zaburza dawne powiązania widokowe z okolicą oraz utrudnia podziwianie widoków z przypałacowego tarasu (Il. 2).

Badania terenowe przeprowadzone przez autorkę potwierdziły, że kompozycja zrewaloryzowanego fragmentu ogrodu jest w znacznym stopniu zgodna z projektem Petzolda. Ustępstwa, jakie trzeba było poczynić w związku ze zmniejszeniem się powierzchni obiektu oraz koniecznością jego dostosowania do współczesnych wymagań użytkowych, sprawiły, że niemożliwe stało się jednak odtworzenie, tak istotnego

³⁶ E. Petzold, *Die Landschaftsgärtnerei...*, 130-132.

³⁷ P. Napierała, *Zamek Kliczków...*, 32.

³⁸ *Ibidem*, 84.

dla Petzolda, wrażenia rozległości i głębi parku. W wyniku tego zatracił on częściowo swój pierwotny charakter. Przeprowadzona rewaloryzacja stanowi zatem kompromis między oryginalnym zamysłem projektanta a współczesnymi uwarunkowaniami.

Park w Kliczkowie jest obecnie jednym z nielicznych dobrze utrzymanych śląskich założeń Petzolda. Dołączyć do niego należy także parki w Henrykowie, Targoszynie, Udaninie, Brunowie, Legnicy, Bolestawcu i Stawie. We wszystkich widoczne są wyraźne pozostałości dawnego układu przestrzennego, zachowała się również znaczna część starego drzewostanu. Są one także poddawane regularnie zabiegom pielęgnacyjnym.

Odmienny los spotkał pozostałe śląskie ogrody Petzolda. Badania terenowe wykazały, że do dziś nie zachowało się 8 z nich. 5 obiektów jest obecnie w rękach prywatnych, a pozostałe są w większości własnością gmin. Szczególnie niepokojący jest stan tych ostatnich. Choć prawie wszystkie wpisano do rejestru zabytków, nie przeprowadza się w nich żadnych prac konserwatorskich. Utrudnieniem w ich prowadzeniu jest w niektórych przypadkach brak zachowanej rezydencji (m.in. w Bartoszówku, Jerzmannach, Pogwizdowie, Kwietnikach, Goczałkowie, Brzezince Średzkiej, Małomicach). We wszystkich parkach można zauważyć znaczne zatarcie pierwotnego układu przestrzennego, przede wszystkim wskutek niekontrolowanego rozwoju roślinności. Częstym problemem jest brak troski o układ wodny, co powoduje liczne podtopienia (m.in. w Bartoszówku, Proboszczowie, Pogwizdowie, Goczałkowie i Brzezince Średzkiej). Problemem jest też niezgodne z przeznaczeniem użytkowanie opisywanych obiektów. Bardzo często są one miejscem nielegalnej wycinki drzew oraz składowania odpadów.

6. PODSUMOWANIE

Jak wynika z przeprowadzonych badań, większość śląskich parków autorstwa jednego z najbardziej płodnych projektantów ogrodów, Eduarda Petzolda, jest obecnie w złym stanie. Stan ten potęguje fakt, że zlokalizowane są one głównie na terenach wiejskich, w oddaleniu od popularnych szlaków turystycznych, a więc poza obszarem zainteresowania nie tylko turystów, ale również władz. W wielu opisywanych obiektach nie zachował się budynek pałacowy, co znacznie wpływa na ich wartość i atrakcyjność. W obliczu takiego stanu rzeczy badania śląskiej twórczości Petzolda mogą mieć kluczowe znaczenie. Ukazanie wartości spuścizny tego projektanta może stanowić pierwszy krok na drodze do jej ochrony. Być może istnieje niewielka szansa na rewaloryzację wszystkich obiektów, z całą jednak pewnością możliwe jest ich uporządkowanie oraz ochrona relikwów oryginalnych kompozycji Petzolda.